

Bókay Antal – Eгри Petra

A valóság diszkreditálása

**Szürrealizmus
és dizájn**

London Design Museum,
2022. X. 14. – 2023. II. 1.

A 2022-es év a galéri látogatók figyelmét egyértelműen a szürrealizmus különféle irányjai és műtárgyai felé terelte. A sort a bécsi Belvedere *Megszállottság: Dalí és Freud* című kiállítása nyitotta,¹ s a velencei Peggy Guggenheim Múzeum időszakos kiállítása, a *Szürrealizmus és mágia: Elvarázsolt modernizmus*² folytatta (most Postdamban, a Museum Barberiniben látható),³ majd a párizsi Musée des Arts Décoratifs-ban látható *Sokkolás: Elsa Schiaparelli szürreális világa*⁴ és a nemrég Londonban megnyílt *A vágy tárgyai: szürrealizmus és dizájn* is arról tanúskodik, hogy a pandémia által kikényszerített múzeumbezárások után újra elérkezett a szürrealista festmények és tárgyak ideje. Kétségtelenül ideje van a szürrealizmusnak, vele a benső titkaink iránti vágyak, a felszabadító erotikának, meg persze a kegyetlenségnek, a paranoiának, az elfojtott, de nem felejthető szorongásnak.

A londoni Design Múzeumban elsősorban a tárgyak uralkodnak, de a kiállítótérben megjelennek festmények, filmek és fotográfiák is. Másutt, például Velencében és Potsdamban a festmények uralták a galéria tereit. A szürrealistáknál összeolvad e kettő. A tárgyak gyakran festményszerűek, amolyan paradox designok, nem működnek használati tárgyként: a vasaló nem tud vasalni, mert szögek vannak a talpában, a kanapén, a széken aligha lehet pihenni a formája miatt. Elsődleges, sokszor kizárólagos funkciójuk ugyanis egy bensőséget hordozó, fantáziahangsúlyú képi megmutatkozás. A kiállítótérben is megjelenő, Dalí és Edward James által tervezett a „Macskabölcös kezek”-széknek nevezett tárgy sem könnyen használható ülésre, hátradőlni nem ajánlatos benne, de annál jelentősebb tartalmat sugall: maga a szék kapaszkodik a semmibe. Egy ilyen kétségbeesett üzenetű design inkább szobor lehet, utalhat az épp elmúlt háborúra vagy a spanyolnátha szörnyű emlékére, de lehet egyszerűen a belső hiány, a szorongás nyomasztó, a pszichoanalízisben is oly sokat emlegetett élménye. A vágy világra, tárgyra való vetülésének narratíváját képezi le anélkül, hogy magát a vágyat ki tudná vagy ki akarná mondani. André Breton Freud *Álmfejtése* nyomán javasolta, hogy „olyan tárgyakat kell gyártani, amelyekkel az ember csak álmában találkozhat”.⁵ De a szürrealista tárgyi létezés már több mint álombeli. Dalí definíciója szerint ez a „pszichoatmoszferikus-anamorfikus tárgy”, ahol a dolog a maga véglegesen

↑
[SCHIAPARELLI: Look 6 Couture, 2021, tavasz / nyár](#)
[A Schiaparelli jóvoltából](#)

↑
 Leonora
 CARRINGTON:
 Az öreg szobalányok,
 1947
 Estate of Leonora
 Carrington ©
 HUNGART 2022

torzított, valótlanított formájában veszi fel szerzője és nézője paranoid projekcióit. A tárgy designja (Dalí meglehetősen szélsőséges megfogalmazása szerint) „félelmetes poétikai örületben, átható és kizáró líraiságban” alakul ki „létezését az emberi melankólia és fétisizmus bűvöletében vitatni fogják a jövőendő civilizációk”.⁶ A tárgy anamorfózisának gondolata messzire vezet. Dalí barátja, a fiatal Jacques Lacan majd az 1964-es szemináriumában fogja tárgyalni az anamorfózis fogalmát Holbein *Nagykövetek* című képének különös részlete kapcsán, amely több, a kiállításon is megjelenő szürrealista tárgyban is jelen van. Ilyen, a trompe l’oeil technikán alapuló tárgy az Elsa Schiaparelli márka számára Daniel Roseberry által tervezett ikonikus „Schiaparelli shocking pink miniruha”, amely színe és funkciója szerint is inkább női ruha lenne, mégis sokkal inkább egy maskulin szobrot formáz. A férfi testet perverz módon a nőire ölti. A testi adottságok eltúlzása, a testrészek eredeti helyének és helyzetének felcserélése nem volt idegen a szürrealistáktól.

A divat és divatfotó is markánsan jelen van a kiállításon. A divat és a szürrealisták tárgyképzésének kapcsolata már az 1930-as évek óta ismert. Éppen Schiaparelli és Dalí közös trompe l’oeil ruhája, a *Tear Dress* (1938) ennek a legismertebb példája. Dalí úgy tekintett a szürrealista ruhákra mint művészetének természetes meghosszabbítására.⁷ Nem véletlen, hogy a kiállításon helyet kap a botrányáról híres *Lobster dress* (1930) fotója, amelyet

Dalí és Schiaparelli közösen terveztek Wallis Simpson, Windsor hercegének menyasszonya számára. A fotót Cecil Beaton örökölt meg a *Vogue* számára. A ruhaköltemény egykor óriási botrányt kavart erotikus töltete, többek között a homár pozíciója és az általa keltett perverz aszociációk miatt.⁸ Mindennek előzménye egy New York-i kiállítás volt, ahol Dalí élő, meztelen női testre helyezett egy homárt; a performansz nagy meghökkenést váltott ki. A kiállítótérben megjelenő ruhák a dokumentált korai alkotásokhoz képest olyan kortárs művészek munkái, akik az adott kollekcióhoz inspirációjukat a szürrealista tárgyakból merítették. Ilyen a Mary Katrantzou által tervezett „írógép ruha” (2012) vagy a Maria Grazia Chiuri kreálta „Salvador Dalí ensemble” (2018). A szürrealista ruhatervek, ötletek megjelentek a divatmagazinokban és a kirakatokban egyaránt. Richard Martin szerint „a divatmagazinok a szürrealista stílus terjesztőivé válnak, később pedig a divatlapok maguk is reflektálnak a mozgalomra képi világukat, grafikájukat, dizájnjukat tekintve.”⁹ A kiállításon látható egy másik ikonikus szürrealista fotó Dalí feleségéről, Galáról, amint Schiaparelli cipőkalapját viseli a fején. Gala Dalí *Egy nő retrospektív mellszobra* című munkája mellett ül. A Design Museum valóban kortárs keretbe helyezi mindezt. Cecil Beaton régi szürrealista ruhákat megőrkítő fotói mellett ott vannak Tim Walker Tilda Swintonról készült, szürrealista fantáziát idéző fényképei is.

A szürrealisták tárgyképzete más szempontból is karakteres. Rendszeresen gyűjtöttek véletlenül előkerülő dolgokat, zsisbvásárok portékáit. Az eszményi szürrealista tárgy a „talált tárgy”, mely egy felfokozott álompercepcióban újraalkotva válik a képzelet valóságának részévé. Breton hitte, hogy a „talált tárgy”, mint villám a villámhárítóhoz, misztikusan hozzákapcsolódik ahhoz az emberhez, akinek leginkább szüksége volt rá. Marcel Duchamp lett igazán ismert erről (meg is jelenik egy ilyen műve a kiállításon)¹⁰, az ő ready made-jei¹¹ készítették a szürrealista művészeket, Oppenheimet, Dalít, Man Rayt, hogy a talált tárgyakat olyanokká transzformálják, amelyek felrúgják az elvárásokat.

A szürrealista terek közül a legérdekesebb a lakásbelső, enteriőrök világa. Ilyen volt Dalí mentorának, barátjának, Edward Jamesnek az otthona, benne a kiállításon is bemutatott, az erotikát hangsúlyozó kanapé (mellette a ráktelefon és egy állólámpa), amely Mae West filmszínésznő ajkait formázza. Mae West legendás szexszimbóluma volt a 30-as éveknek. Dalí az emberi (azaz erotikus-női) anatómia képzetéből, a test, az ajak ritmusából teremtett bútort, az 1936-os, itt a kiállításon is szereplő, de egykor Edward James szobáját díszítő *Mae West ajkai* kanapét. Ahogy Dalí írja, „a nő, anatómiájának megbontásával és deformációjával, fantomszerűvé lesz”.¹² Ennek jelenkoribb (hisz a kiállítás a szürrealizmus máig tartó útját jelzi) 2007-es változata a Fernando és Humberto Campana által plüss Miki egerekből épített fotel, egy vörös-fekete

kanapé és egy ki tudja miért leszakadt ág. De ide sorolható a talán Dalí után legradikálisabb tárgyfantáziájú Man Ray 1971-es *Le Témoin* „ultramobil” bútora, mely oldalra, feje tetejére állítva szófa vagy éppen dohányzóasztal szerepet is tudott játszani, miközben szó szerint szemmel tartott minket.

Hasonló talált tárgy volt az étel is. Olyan, amely így minden romlandósága, rothadása ellenére az esztétikai öröklét bűvöletébe kerül. René Magritte 1963-ban újraformálta 1936-os, *Ez egy darab sajt* című ready made-jét. Fontos kérdésnek bizonyul, hogy vajon kell-e cserélni a tárgyat. Nyilván a sajt természetéből adódóan romlandó, elvileg mindig újat kell a helyébe tenni (itt mintha tartósították volna). Salvador Dalí is használt egykor egy igazi bagettet az *Egy nő retrospektív mellszobra* megalkotásakor. A „nő” Dalí e munkájában egy szobrászati kellék, amit a művész referenciális és szimbolikus elemekkel (hangyák, kukoricacső, filmszalag, tintásüveg) ékesített, és a fejére egy bagettet tett (amit a legenda szerint először azért kellett „újraalkotni”, mert az egyik szürrealista összejövetel alkalmával Picasso kutyája megette).¹³

A szürrealista számára gyakran álom – Freudot követve egyben erotikus álom is – volt a halálöszön, ami a Thanatosz sadista-mazochista szcénájához kapcsolódott. Man Ray erotikus fotói jelezték ezt, és erre utal a test gyakori torzítása, a vér, a kegyetlenség sokszor megjelenő jele.

A szürrealista tárgyformálás Breton mellett másik jelentős képviselője az 1930-as évektől kezdve Salvador

↑
 Kiállítási enteriőr,
Objects of Desire, 2022
 Fotó: Andy Stagg /
 Design Museum, London

Lólámpa, 2006,
gyártotta a Moooi
BV műanyagból és
fémről
A Vitra Design
Múzeum jóvoltából
→

Dalí volt. Dalí talán legjelentősebb képe, a *Nárcisszosz metamorfózisa* már a bejáratnál látható. Nárcisszosz alakja objektummá, egy kődarabbá alakul, és megrepedezett fejéből bukkan elő a nárcisz, a halálból kibúvó virág. Dalí kulcsszava a paranoia, amely ennek a designnak a legfontosabb motorja. Valóságot teremt, aktívan tagadja a megszokottat, és e patológiás tagadáson keresztül egy valóságnál is valóságosabb tárgyiasságot tart hitelesnek. A paranoia vagy ahogy Dalí nevezte, „a paranoiakritikai módszer” is pszichoanalitikus fogalom, de benne a passzív álom már radikálisan aktívvá vált. Az álom készen kapott, látott, a paranoid projekció viszont a bensőség elvein keresztül újjáteremti a világot, új, szubjektíven létező, de mégis tárgyi valóságot hoz létre. A paranoia Dalí értelme-

zésében nem a tárgy látása, hanem a tárgy „visszaválasza”; egy olyan mélyebb létezési mód, ami interpretációs kényszeren keresztül működik. Dalí rövid definíciója a következő: „paranoia: rendszeres struktúrát magába foglaló delíriuma az interpretációnak; paranoiakritikai aktivitás: delíriumos asszociációk és interpretációk rendszeres és kritikai objektivációján alapuló, spontán módszerű kritikai tudás.”¹⁴ Dalí *A rothadó számár* című, már a fordulatot jelző esszéjében írja: „úgy hiszem, közeleg a pillanat, amikor a gondolkodás paranoiás és aktív karakterű folyamatával lehetségessé válik (az automatizmussal és más passzív állapotokkal egyidejűleg) rendszerezni a zavart, és ezzel hozzájárulni a valóság világának teljes diszkreditálásához”.¹⁵ A londoni kiállítás pontosan ezt teszi.

1 Erről bővebben lásd Egri Petra – Bókay Antal: Dalí, Freud és a paranoiakritika. Kiállítás a rögzelmékről, *Új Művészet*, 2022, 33. évf. 5. sz., 10-13.

2 2022. április 9. – szeptember 26., Velence.

3 2022. október 22. – 2023. január 29., Potsdam.

4 2022. július 6. – 2023. január 22., Párizs.

5 Idézi Salvador Dalí: *The Object as revealed in surrealist experiment*. In Haim Finkelstein (szerk.): *The Collected Writings of Salvador Dalí*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 241.

6 Salvador Dalí: *Psychoatmospheric-anamorphic objects*. *The Collected Writings of Salvador Dalí*, 247.

7 Susanna Brown: *Fashion Photography. Surrealism & Design Now*, The Design Museum, London, 2022, 104-111, 104.

8 Erről bővebben lásd Egri Petra: Szürrealista női testképek a divatban, *Alföld*, 2018. <http://alfoldonline.hu/2018/06/szurrealista-noi-testkepek-a-divatban/>

9 Richard Martin: *Fashion and Surrealism*, Rizzoli International Publications, New York, 1987, 11.

10 *Porte bouteilles* (borosüvegállandó) (1964-es másolata az 1914-es elveszett eredetinek).

11 Erről bővebben lásd Házas Nikolett: *A dobozba zárt gondolat: Marcel Duchamp*, Budapest, L'Harmattan, 2009. 79-102.

12 Dalí: *Aerodynamic Apparitions of „Being-Objects”* In *The Collected Writings...*, 206.

13 Erről bővebben lásd Egri Petra: Tárgy, tekintet és paranoiakritika. Salvador Dalí: Egy nő retrospektív mellszobra, *Imágó Budapest*, 2020, 9/3, 99-108.

14 *The Collected Writings...*, 267.

15 Salvador Dalí: *A rothadó számár*, ford. Egri Petra, *Imágó Budapest*, 2020, 9/3, 156-159., 156.